

AGATA A. KLUCZEK

**NUMIZMATYCZNY ŚLAD ZDARZENIA I ODBICIE IDEI.
UWAGI NA PRZYKŁADZIE Z MENNICTWA RZYMSKIEGO
DRUGIEJ POŁOWY III WIEKU PO CHR.**

ABSTRAKT: W artykule gromadzę interpretacje znaczenia medalionu typu TRIVNFV QVA-DOR, powstałego w imieniu cesarza Numeriana (283–284). Jest to sposobność do uwag na temat jednoznaczności i czytelności „znaku” zawartego w wyobrażeniu oraz „komunikatu” zamieszczonego w treści rewersowej, a także kwestii ich dosłowności, a nawet wiarygodności przekazu monet i medalionów.

Dzieje Imperium Rzymskiego w drugiej połowie okresu zwanego kryzysem III wieku (lata 235–284) stanowią szczególnie atrakcyjny okres dla rozważań nad wartością monety w roli źródła historycznego. Czas ten bowiem jest stosunkowo słabo opisany przez dawnych autorów. Szerszą relację o przebiegu wydarzeń w epoce kryzysu dostarcza *Historia Augusta* (HA), czyli zbiór biografii cesarskich, dzieło surowo oceniane pod względem wiarygodności niesionych przezeń informacji¹. Natomiast inne źródła literackie pozostają nie tylko późne — podobnie jak HA — w stosunku do przedstawianych zdarzeń osadzonych w historii III stulecia, ale także są lakoniczne i skąpe w treści. W tym kontekście numizmaty ówczesne, monety i medaliony, zyskują dla nas duże znaczenie badawcze, uzupełniając, bądź nawet zastępując źródła innych kategorii. Niemniej należy też uznać, że w warstwie informacyjnej materiał numizmatyczny ze swej natury zawiera sporą dozę niejednoznaczności, wieloznaczności, czyli również niejasności treściowej.

¹ Por. Brandt 2006, s. 11–23; Johne 2008, s. 45–51.

* * *

Uwaga o dużej potencjalnej wartości numizmatów dotyczy między innymi ostatnich lat kryzysu III wieku, wypełnionych panowaniem Karynusa (M. Aurelius Carinus) i Numeriana (M. Aurelius Numerianus). Zostali oni przez cesarza Karusa (M. Aurelius Carus, 282–283), swego ojca, wyniesieni najpierw do godności cesarów (282), następnie do rangi augustów (283), krótko ci trzej władcy rządili kolegialnie². Ich działania zdeterminowały z jednej strony zagrożenie ze strony plemion zza Renu i Dunaju, a z drugiej czynne zaangażowanie się w zamierzoną już przez ich poprzedników na tronie cesarskim akcję militarną skierowaną przeciw Sasanidom. Dlatego też Karynus, pozostając w europejskiej części Imperium, toczył walki z barbarzyńcami na limesie reńskim i może w Recji, potem zaś przemieścił się nad środkowy Dunaj. W tym samym czasie Numerian u boku Karusa podążył na wojnę perską. W 283 roku siły rzymskie wtargnęły w głąb monarchii perskiej, zdobyły Koche i Ktezyfont nad Tygrysem. W czasie wyprawy śmierć poniósł Karus (283), podczas odwrotu z Persji zmarł także Numerian (284), a do purpury wyniesiony przez armię został Dioklecjan (C. Aurelius Valerius Diocletianus, 284–305). Ostatni przedstawiciel dynastii, cesarz Karynus, przetrwał jeszcze do 285 roku, daremnie walcząc o utrzymanie się u władzy.

Tabela 1. Siscia, emisja „S-5a”, koniec 283 r.

Nominal	Napis awersowy	Rewers	
		napis	ikonografia
Æ Med	IMP NVMERIANVS P F AVG	TRIVNFV QVADOR	dwie postacie w kwadrydze, Wiktoria przed wozem, w tle dwie postacie i jeńcy pod trofeum, w odcinku jeńcy i broń
AV Med	IMP NVMERIANVS AVG	VIRTVS AVGVSTORVM	dwaj konni wojownicy przeciw sześciu pieszym wrogom, dwie Wiktorie
AV	IMP M AVR CARINVS P F AVG, IMP NVMERIANVS P F AVG	VICTORIA AVGG	imperator, Wiktoria, dwaj jeńcy
AV	IMP M AVR CARINVS P F AVG, IMP NVMERIANVS P F AVG	VICTORIA AVGG	Wiktoria z wieńcem

Źródło: Gricourt 2000, s. 51.

² Por. Kreucher 2008, s. 417–423. Ostatnio ukazała się praca Altmayer 2014, zbiera ona słabe noty recenzyjne.

Wzbogaceniu naszej wiedzy o zdarzeniach okresu współrządów Karynusa i Numeriana mogą służyć treści emisji wypuszczonej w imieniu tych władców, przypisanej mennicy w Siscii w Pannonii Superior (por. tabela 1). Emisja została uznana przez Pierre'a Bastiena za część *donativum*, jest datowana przez Daniela Gricourta na drugą połowę grudnia 283 roku (emisja „S-5a”)³.

Nośnikiem informacji nowych w stosunku do danych zawartych w innych źródłach jest w tym wypadku przede wszystkim treść rewersu brązowego medalionu Numeriana, typu TRIVNFV(s) QVADOR(um) (por. ryc. 1)⁴.

Ryc. 1. Numerian (283–284), Æ Med, Siscia, 283, Gnechchi 2, pl. 123, 8.

Av.: IMP NVMERIANVS P F AVG, popiersie cesarza;

Rv.: TRIVNFV QVADOR, dwie postacie jadące w kwadrydze, z przodu Wiktorii, w tle dwie postacie i jeńcy pod trofeum, w odcinku jeńcy i broń

Ryc. 2. Numerian (283–284), AV Med, Siscia, 283, Gnechchi 1, pl. 4, 1.

Av.: IMP NVMERIANVS AVG, popiersie cesarza; Rv.: VIRTVS AVGVSTORVM, dwaj konni wojownicy walczący z wrogami, dwie Wiktorie

³ Bastien 1988, s. 60; Gricourt 2000, s. 51.

⁴ Gnechchi 2, s. 123, Num., nr 11, pl. 123, 8 (Av.: IMP NVMERIANVS P F AVG COS); Pink 1954–57, s. 92, pl. vi 4; Pink 1958, nr 12, pl. xxxvi 6; Pink 1963, s. 44–45 (4. Emission, Siegesfeier, I. Hälfte November 283). Por. Kluczek 2015, s. 253–257.

Pozostałe numizmaty, wchodzące w skład emisji „S-5a” — ograniczając się w tym miejscu do znaczenia ich legend rewersowych — podejmowały treści popularne czy nawet standardowe w mennictwie cesarskim, jak *victoria Augustorum* oraz *virtus Augustorum*. Symptomatyczne przy tym było — znane wcześniej w innych sytuacjach obecności w państwie rzymskim współwładców — sygnalizowane określeniem AVGG (Augustorum) otaczanie obu cesarzy, Karynusa i Numeriana, aurą „wspólnego” powodzenia wojennego. Połączony ich wysiłek sugerowano także w ikonografii, wprowadzając przy tym niekiedy niebanalne rozwiązania, jak na medalionie IMP NVMERIANVS AVG: popiersie cesarza w diademie, *protomé* konia; VIRTVS AVGVSTORVM: scena walki z udziałem obu władców i w obecności dwóch Wiktorii (ryc. 2)⁵. Za rządów rodu Karusa odnajdujemy więcej świadectw numizmatycznych łączenia sukcesów jednego z członków dynastii z pozostałymi. Dają je przykładowo wcześniejsza emisja z Siscii („S-2f”) nagłaśniająca w końcu 282 roku zwycięstwo nad Sarmatami odniesione pod auspicjami Karusa i Karynusa⁶, a także nieco późniejsze emisje ze stolicy z września 283–stycznia 284 roku („R-5a”) i października–listopada 284 roku („R-5d”)⁷. W ramach tych emisji z Rzymu sławiono sukcesy i Karynusa, i Numeriana oryginalnym hasłem VNDIQVE VICTORES⁸, ale również innymi napisami wyrażano współdziałanie tych władców w różnych osiągnięciach, a cnoty, *virtutes*, przypisywano im obu.

* * *

Temat napisu rewersowego medalionu TRIVNFV(s) QVADOR(um) kieruje uwagę na Kwadów, odłam germańskiego ludu Swebów, lokalizowanych nad środkowym Dunajem. Sławę Kwadów, ich męstwo i potęgę głosił Tacyt, informował też o ich bliskich i przyjaznych relacjach z Imperium, a jednocześnie sugerował: *vis et potentia regibus ex auctoritate Romana* (Tac., *Germ.* 42.1–2). W taki kontekst wpisuje się również treść sesterców z lat panowania Antoninusa Piusa (T. Aelius Hadrianus Antoninus, 138–161), typu REX QVADIS DATVS S(enatus) C(onsulto), pokazujących cesarza i barbarzyńskiego władcę (ryc. 3)⁹. Niemniej w okresie późniejszym Kwadowie przyjęli wrogą wobec Rzymian postawę i najeżdżali ziemie Imperium, pustosząc je i niszcząc¹⁰. Zyskali oni sławę jako ci, którzy parają

⁵ Pridik 1903, s. 299–302; Gneccchi 1, s. 11, Num., nr 1, pl. 4, 7; RIC 5/2, Num., nr 401; Pink 1954–57, s. 92; Pink 1958, nr 14; por. Gneccchi 2, Num., nr 12 (5 wrogów). Awers: Bastien 1992, s. 145–146; Bastien 1993, s. 551.

⁶ Gricourt 2000, s. 48–49.

⁷ Ibidem, s. 35–37 i 39–41.

⁸ RIC 5/2, Num., nr 422–423.

⁹ RIC 3, Ant. P., nr 620, 1059. Rzym a Kwadowie: Klose 1934, s. 95–114; Pitts 1989, s. 46–52.

¹⁰ Por. Fest., 8.1; Aurel. Vict., *Caes.* 17.2; Eutr., 8.13; Amm. Marc., 16.10.20; 17.12.1 i 8–9; 17.12.12; 17.12.21; 17.13.28; 22.5.5; 26.4.5; 30.1.1; 5.11 i 13; 30.6.1; 31.4.2. W odniesieniu do

się grabieżą i rozbojem, w czym byli — podobnie jak Sarmaci — szczególnie „uzdolnieni” (Amm.Marc., 29.6.8: *ad raptus et latrocinia gentes aptissimae*).

Ryc. 3. Antoninus Pius (138–161), Ses, Rzym, 140–144, RIC 3, Ant.P., nr 620.
 Av.: ANTONINVS AVG PIVS P P TR P COS III, popiersie cesarza;
 Rv.: REX QVADIS DATVS S C, cesarz i władca Kwadów

Wzmianki o Kwadach w odniesieniu do epoki kryzysu III wieku są skromne i czerpane ze źródeł czwartowiecznych. Eutropiusz w swym *Breviarium ab Urbe condita* wskazał ich jako najeźdźców, którzy wraz z Sarmatami za rządów Galliena (P. Licinius Egnatius Gallienus, 253–268) złupili Panonię (Eutr., 9.8). Być może walczył z nimi również Aurelian (L. Domitius Aurelianus, 270–275), który zmagął się z Sarmatami i Swebami (HA A 18.2; 33.4). Z kolei Probusowi (M. Aurelius Probus, 276–282) przypisano uwolnienie z rąk Kwadów niejakiego Valeriusa Flaccinusa, którego to czynu miał Probus dokonać jeszcze przed objęciem władzy imperialnej (HA Pr. 5.2). Jednak jak wątpliwości wzbudzają postacie bohaterów tej opowieści, tak wzmianka o akcji przeciw Kwadom wydaje się przetransponowaniem do III stulecia w zdeformowanej formie rzeczywistości czwartowiecznej¹¹. Brakuje natomiast doniesień autorów antycznych i późnoantycznych o stosunkach z Kwadami dotyczących czasów panowania dynastii Karusa.

* * *

Medalion typu TRIVNFV(s) QVADOR(um) głoszący ideę tryumfu nad Kwadami znany jest od dawna. Przykładowo został odnotowany w katalogu *Imperatorum Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium* wydanym w 1683

czasów Kommodusa zob. Speidel 2000, s. 193–197. Tu barbarzyńca, tratowany końskimi kopytami, przedstawiony na kamei z Argentovarii interpretowany jako władca Kwadów.

¹¹ Podążam za komentarzami: Birley 1991, s. 56; Paschoud 2001b, s. 71. Zob. Amm. Marc., 29.6.6–7 i 9, tu opowieść o najeździe Kwadów na Panonię; wtedy omal nie dostała się do niewoli Konstancja, córka cesarza Konstancjusza — namiestnik prowincji Messala odstawił ją do Sirmium, gdzie przebywał *praef. praet.* Probus. Valerius Flaccinus nie jest skądinąd znany.

roku. Umieszczono go pod rokiem 284, niestety, bez opisu ikonografii¹². Natomiast w 1718 roku opisał go Anselmo Banduri (1670–1743) w słowach: *Triumphus Quadorum: Imperatores in quadrigis triumphalibus, Victoriâ præeunte: adsunt duæ figuræ in vertice, & duæ aliæ infrâ cum spoliis* — przy tym intrygowała go tożsamość owych *Duo Imperatores*¹³. Już pod koniec XVIII wieku jezuita Joseph Hilarius Eckhel (1737–1798) w swym dziele *Doctrina numorum veterum* zastanawiał się nad rozbieżnością między świadectwem tego numizmatu, który literalnie głosi tryumf nad Kwadami, a dostarczonymi przez niejakiego „Vopiscusa” (sc. w żywotach Karusa, Karynusa i Numeriana w zbiorze HA) informacjami o walkach z ludem nazwanym Sarmatami. Postawił też pytanie, które może sprowokowała również refleksja nad ikonografią rewersu: *Et vero ubi actus triumphus a duobus imperatoribus?*¹⁴

Dostrzeżone niegdyś problemy niejednokrotnie powracały. W komentarzach treści medalionu Numeriana odnoszono się do charakteru sceny zobrazowanej w ikonografii i „podpisanej” w inskrypcji, czasu i miejsca wydarzenia oraz jego uczestników.

W kwestii danych dostarczonych przez ten medalion Numeriana wstrzeźliwość zachował Piero Meloni w swej obszernej monografii poświęconej rządowi Karusa i jego synów. Odnotując, owszem, oryginalne treściowo źródło, na tym w zasadzie poprzestał, przy tym skonstatował wartość treści medalionu, która spowijała osobę Numeriana w sławę wojenną, chociaż nie on, a Karynus był autorem tych konkretnych zwycięstw¹⁵. Natomiast włoski badacz nie zdecydował się na wzbogacenie w swej pracy fragmentów wypełniających rządy Karynusa i Numeriana informacją o kolejnym, nieznanym ze źródeł innych niż numizmatyczne, wydarzeniu, czyli o tryumfie kwadzkim.

Inni wypowiadają się szerzej i bardziej zdecydowanie o treści wyobrażenia rewersowego. Odnoszą je do uroczystości tryumfalnej, która miała podsumowywać sukcesy rzymskie w wojnie z Kwadami. W opinii Jocelyn M.C. Toynbee medalion, datowany na lata 283–284, obrazuje *processus triumphalis*, który podsumował i uświetnił zwycięstwa Karusa nad Kwadami odniesione w 282 roku. Jako tryumfatorzy jadący w wozie pokazani są Karus i Numerian¹⁶. Taką tożsa-

¹² *Imperatorum Romanorum Numismata a Pompeio Magno ad Heraclium ab Adolfo Occone olim congesta, [...] exhibita studio, et cura Francisci Mediobarbi Biragi [...]*, Mediolani 1683, s. 422. Wcześniejsze (1579, 1601, 1625) wydania pracy A. Occone nie notują tego typu.

¹³ *Numismata Imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Palaeologos Augustos accessit Bibliotheca Nummaria, sive Auctorum qui de Re Nummaria scripserunt, Opera et studio D. Anselmi Banduri [...]*, Lutetiae Parisiorum 1718, s. 516 i przypisy 1, 3.

¹⁴ *Doctrina numorum veterum conscripta a Iosepho Eckhel, Thesauro Caesareo numorum, gemmarumque veterum, et rei antiquariae in universitate Vindobonensi docendae praefecto*, T. 7, Vindobonae 1797, s. 512–513.

¹⁵ Meloni 1948, s. 123. Podobnie Hedlund 2008, s. 71–72; Altmayer 2014, s. 49.

¹⁶ Toynbee 1986, s. 88.

mość postaci wyobrażonych na rewersie medalionu wskazywał wcześniej Wilhelm Froehner¹⁷.

Według Georga Elmera medalion, przypisany mennicy w Ticinum i datowany na początek 284 roku, dokumentuje tryumf, który z udziałem Karynusa miał miejsce w Mediolanie w tymże roku 284 („Großer Triumph des Carinus in Mailand wegen des Quadensieges”). Był to, zdaniem badacza, dalszy ciąg uroczystości związanych z objęciem konsulatów przez Karynusa (*cos. II*) oraz Numeriana (*cos.*). W tej propozycji pierwsza połowa 284 roku wypełniona była świętowaniem, którego teatrem pozostawał Mediolan, a główną rolę odgrywał Karynus. Po tryumfie cesarz ten poślubił tu Magnię Urbikę¹⁸, kolejną okazję do fetowania dostarczyły domniemane sukcesy Numeriana w wojnie z Persami, dopiero potem Karynus udał się do Rzymu¹⁹.

Prawdopodobieństwo lokalizowanego w Mediolanie tryumfu, uznając, że był on skutkiem pomyślnej wojny z Kwadami prowadzonej jesienią 283 roku, zakłada również Dietmar Kienast²⁰. Za nim podąża Katarzyna Balbuza. Sądzi, że w treści medalionu odnajdujemy „jasną i wyrazistą aluzję” do tryumfu Karynusa nad Kwadami, który miał miejsce najprawdopodobniej na początku 284 roku. Zwraca uwagę, co warto podkreślić, na kwestię „niestandardowego” miejsca uroczystości, pisząc: „Przypuszcza się, że ceremonia zwycięstwa mogła odbyć się nie w Rzymie, a w Mediolanie, co byłoby istotnym *novum*”²¹. Z kolei Georg Kreucher nie wyklucza, że Karynus, po pobycie w Ticinum i krótkiej wizycie w Rzymie, jesienią 283 roku na terenie Illirykum pomyślnie odpierał najazdy Kwadów, i z tego powodu rościł sobie pretensje do tryumfu (może na początku 284 roku)²². Ten ostatni badacz powołuje się na wzmiankę Michela Christola o medalionie „se rapportant au triomphe sur les Quades”²³.

Inne stanowisko, związane z odrzuceniem w ślad za Karlem Pinkiem atrybucji medalionu do Ticinum i zaakceptowaniem jego pochodzenia z Siscii²⁴, zajmuje Daniel Gricourt. Uznał mianowicie, że Karynus obchodził tryumf („un vero e proprio trionfo”) w Siscii i powiązał to z zakładaną przez siebie w oparciu o analizę treści kolejnych emisji monetarnych dłuższą, acz z przerwami, obecnością Karynusa w tym mieście, trwającą aż do jesieni 284 roku. Droga cesarza w 283 roku wiodła z limesu reńskiego, może przez Recję, do Ticinum (VI 283), tu miał miejsce *adventus* władcy, czyli uroczyste wejście do miasta, i małżeństwo z Magnią Urbiką, potem świętowanie zwycięstwa nad Germanami. Dalej wyruszył on nad

¹⁷ Froehner 1878, s. 248.

¹⁸ W tej kwestii nowe ujęcie: Gricourt 1995, s. 95–112.

¹⁹ Elmer 1935, s. 17–18, 21.

²⁰ Kienast 1990, s. 257.

²¹ Balbuza 2005, s. 165, 242.

²² Kreucher 2008, s. 422.

²³ Christol 1997b, s. 190, przypis 23.

²⁴ Pink 1963, s. 44–45 (w 283 roku ponowne otwarcie warsztatów w Siscii z wykorzystaniem mincerzy z Ticinum, gdzie mennicę zamknięto w połowie 283 roku).

środkowy Dunaj, gdzie jesienią toczył walki z Kwadami. W końcu dotarł do Siscii (XII 283) i tu uroczyście obchodził swoje zwycięstwo oraz sukcesy Numeriana w wojnie perskiej, co odzwierciedla emisja „S-5a”. W początku 284 roku, nadal będąc w Siscii, celebrował objęcie konsulatów przez siebie i brata, a do Siscii dotarła Magnia Urbika (I 284). Datowana na ten czas emisja „S-5b”, złożona z różnych nominałów, obejmująca też medaliony, może stanowiła *donativum*, natomiast treściowo nawiązuje ona do konsulatów, a także do *virtus* władców, ich szczodroblewości (*liberalitas*) oraz obfitości (*abundantia*)²⁵. Ten optymistyczny wydźwięk brzmiał także w treści emisji „S-5d” (połowa VIII 284 roku). Podjęto w niej m.in. tematy obfitości (*abundantia*), nadziei (*spes*), zgody (*concordia*), a ponadto czyniono aluzje do zwycięstw rzymskich (*victoria*)²⁶. Wątek ostatni podjęły równolegle wypuszczone w Kyzikos monety Karynusa z hasłem *victoria Germanica*, co sugeruje, że cesarz świętował nowe zwycięstwo nad Germanami²⁷.

W zestawionych powyżej opiniach współczesnych niekwestionowany jest przekaz treści medalionu, który potwierdza walki — bliżej nieznanego, umieszczone w okresie bezpośrednio poprzedzającym tę konkretną emisję — toczony przeciw Kwadom nad środkowym Dunajem²⁸. Wskazuje on także świętowanie w formie tryumfu zwycięstwa nad tym ludem. Do takich konkluzji wiedzie przede wszystkim treść napisu rewersowego. Natomiast zależnie od przyjętej lub hipotetycznie zakładanej przez badaczy chronologii medalionu, a także jego proveniencji menniczej, w ich opiniach różne są czas i miejsce ceremonii tryumfalnej, a nawet zmieniają się jej główni bohaterowie.

* * *

Mało miejsca poświęcono kwestii dosłownego lub przenośnego wymiaru treści rewersowej medalionu. Kryje się w niej swoista niezgodność między tym, co wprost jest wskazane w napisie i ikonografii, a tym, co — w świetle naszej wiedzy — składało się na zdarzenia z udziałem konkretnych władców z dynastii Karusa. Tak zasygnalizowany wątek dotyczy czytelności i jednoznaczności komunikatu zamieszczonego na numizmatach w ogóle, natury „znaku”, plasowanej w sferze

²⁵ Gricourt 2000, s. 51–53. Ostatnio problem emisji z Siscii podjęła S. Estiot, *Gold and celebrations: the festive emissions of Carus, Carinus and Numerianus at the mint of Siscia*, XV International Numismatic Congress, Taormina 2015. Warto zauważyć, że obraz dwóch władców, z których jeden przekazuje drugiemu *victoriolę*, w obecności Herkulesa i Słońca, na rewersach z tematem *virtus Augustorum* (Gnecchi 1, s. 10, Carin., nr 1, pl. 4, 4–5; Gnecchi 2, s. 121–122, Carin., nr 8, pl. 122, 9; Gnecchi 3, s. 74, Carin., nr 9; Pink 1958, nr 13, pl. xxxvi 7) odczytano jako scenę nagradzania za sukcesy w wojnie kwadzkiej i perskiej, por. Gricourt 2000, s. 52–53 („S-5b”); inaczej Christol 1997a, s. 61–71.

²⁶ Gricourt 2000, s. 54–55, powrót do miasta i „entrata trionfale” ze wskazaniem na AeMed: [adventus Augg] — Gnecchi 2, s. 123, Carin. Num., nr 1, pl. 123, 9; Pink 1958, nr 9.

²⁷ RIC 5/2, Carin., nr 319–320. Por. CIL VIII 7002 (cos. II, Germanicus max.).

²⁸ Por. Demougeot 1969, s. 459.

skojarzeń faktograficznych czy metaforyczno-ideologicznych. W omawianym przypadku już wspomniani dawni autorzy — A. Banduri, J.H. Eckhel — dostrzegali ten problem, odnosząc się przy tym zwłaszcza do elementów ikonografii rewersowej medalionu Numeriana. Wypada tu powtórzyć za Zenonem Piechem, że „przekaz obrazowy jest bardzo zdradliwy, gdyż kusi pozorną łatwością odczytania komunikowanych treści. Patrząc na obraz każdy widzi, co on przedstawia, a więc teoretycznie «wie», jaka jest jego treść. Język obrazu jest językiem uniwersalnym, w dużym stopniu zrozumiałym, ale często zrozumiałym pozornie”²⁹. Jednakowoż, co się tyczy wyobrażeń w mennictwie, dodajmy: przewodnikiem w tym świecie obrazów często staje się treść inskrypcji monetarnej.

Przejdźmy do sposobów graficznego wyrażania na monetach i medalionach odniesień do wydarzeń historycznych oraz związków między tymi zdarzeniami tak utrwalonymi i wyobrażonymi, a ich wymiarem ideologicznym³⁰. Problematyka to bardzo złożona, tu dotykam jej tylko powierzchownie, uwypuklając wyłącznie podstawowe jej punkty i dla przejrzystości czerpiąc *exempla* wyłącznie z mennictwa okresu III wieku.

Wielokrotnie i w różnych perspektywach metodologicznych poddawano klasyfikacji elementy ikonografii monetarnej znanej dla starożytnego świata rzymskiego. Niżej ograniczam się do tych prób, które wydają się istotne dla rozważanego naczelnego teoretycznego zagadnienia wyobrażania zdarzeń oraz abstrakcyjnych idei.

Ostatnio Maria Caccamo Caltabiano oraz badacze skupieni wokół niej w ramach projektu Lessico Iconografico Numismatico (LIN) porządkują numizmatyczny materiał ikonograficzny najpierw według pojedynczych elementów wyobrażenia, klasyfikowanych w cztery grupy: postacie, *animalia et monstra*, *flora* oraz *res*. Potem składają je w sceny, niekiedy bardzo rozbudowane, i przedstawienia tematów z reguły określonych legendą monetarną. Obrazuje to następujące zestawienie³¹:

„typy” (elementy) pojedyncze

- postacie *dei et heroes*
inne, np. *sacerdos, togatus, triumphator, venator etc.*
personifikacje abstrakcji („alegoryczne”)
personifikacje geograficzne („personifikacje prowincji”)
- *animalia et monstra*
- *flora* *arbores et herbae*
flores
fructus

²⁹ Piech 2005, s. 21.

³⁰ W różnych perspektywach por. np. Cheung 1998, s. 53–61; Caccamo Caltabiano 2007, s. 35–38; także Hölscher 1994, s. 90–111, 116–124.

³¹ Salamone, Caccamo Caltabiano 2007, s. 129–174.

- *res*
 - architectura*
 - arma*
 - astra*
 - colendi instrumenta*
 - corporis partes*
 - cludendi instrumenta*
 - currus*
 - honoris et imperii signa*
 - instrumenta sacra (pontificalia signa)*
 - mensurae instrumenta*
 - navalia*
 - organa*
 - piscandi instrumenta*
 - signa et insigna militaria*
 - simulacra*
 - vasa*
 - vestes, capitis et pedum tegmenta*
 - symbole (*imagines* lub *notae*)
 - alia*

sceny i „tematy”

- zbudowane z pojedynczych elementów
- określone inskrypcją monetarną

Ten przejrzysty schemat może służyć porównywaniu wyobrażeń stworzonych i użytkowanych w celu zilustrowania różnych wątków tematycznych. Umożliwia też sprawne odnajdywanie rozmaitych zależności, analogii bądź oryginalności przedstawień.

Z kolei Tomasz Mikocki, rozważając kwestię „moralnych treści propagandowych” w sztuce rzymskiej, jako sposoby ich demonstrowania w mennictwie wskazał: symbol (atrybut, przedmiot, gest, „wiązane z personifikacją lub personifikowanymi przez nią cechami”), przedstawienie bóstwa-personifikacji „o określonej ikonografii i zespole atrybutów”, alegorię, „a więc najczęściej wielopostaciową scenę odnoszącą się do cech, charakteru lub znaczenia personifikacji”. Jednakże na pierwszym miejscu wymienił „napis — legendę monetarną”³².

W monografii poświęconej aspektom rzymskiej sztuki Wczesnego Cesarstwa Per Gustaf Hamberg, nawiązując także do ikonografii monetarnej, uporządkował ją w cztery podstawowe formy czy sposoby ujmowania danego tematu: pojedyncza historyczna sytuacja i działanie z udziałem konkretnych osób, symboliczna scena, którą często wzbogacano obecnością bóstw lub personifikacji pewnych

³² Mikocki 1997, s. 11.

wartości, symbol, czyli materialny znak jakiejś idei, alegoria, w której personifikacja uosabia pewną ideę³³. Uwzględniając ten pomysł, można zaproponować schemat poniższy:

Sposób ujęcia tematu	Pomysł ikonograficzny	Efekt
• alegoryczny	bóstwo lub personifikacja	hipostaza
• symboliczny	atrybut, znak, gest, materialny znak idei	symbol
• aluzyjny	scena historyczna / charakterystyczna	„opis” realistyczny
• ilustracyjny	scena symboliczna (także z udziałem bóstw i personifikacji)	alegoryczna parafraza

Schemat ten dotyczy materiału ikonograficznego już zdefiniowanego napisem i ułożonego w grupy tematyczne. Podobnie więc tu pierwszorzędnym i wstępnym kwalifikatorem stała się treść inskrypcji monetarnej. Obraz potraktowany został wtórnie jako sposób wyrażania tego, co pierwiej było nazwane w legendzie i za jej pomocą już zdiagnozowane znaczeniowo. Jednakże „obrazkowy język numizmatyki”, a w nim konwencja jego znaków, klucz do ich odszyfrowania, ich potencjalna polisemia, bynajmniej nie dostarcza komunikatu powszechnie i identycznie zrozumiałego³⁴. Tym trudniej w nim odnaleźć związek między dostępnymi nam przedstawieniami monetarnymi a minioną rzeczywistością, którą przedstawiają, nasyconą bardziej, a niekiedy mniej znanymi zdarzeniami, i oświetloną konceptami ujętymi w graficzne znaki oraz ideologią, którą wyrażają. Przedstawiony powyżej schemat unaocznia przecież, że w materiale dostępnym nam do analiz i interpretacji zaciera się czytelność okoliczności, które legły u podstawy powstania wyobrażenia monetarnego. Pokazuje również, że w finalnym rezultacie czy to zdarzenie dające impuls do powstania konkretnego typu, czy idea tkwiąca u genezy podjęcia danego tematu w mennictwie, mogły przyjmować kształt identyczny („efekt”). To zrównanie mogło nastąpić przy użyciu każdego z wyróżnionych sposobów ujęcia tematu i zastosowanych pomysłów ikonograficznych.

Zarówno idea (lub idee) związana z szerszym programem, jak konkretne zdarzenie (lub zdarzenia), które chciano utrwalić poprzez numizmaty, mogły zatem w drodze aranżacji wyobrażenia dać jednakowy rezultat tak w ikonografii, jak w hasłach stosowanych w mennictwie. *Exemplum* tego dają: temat *victoria* i upostaciowana bogini Victoria. Mogły one odnosić się do konkretnego wydarzenia, jak np. na monetach Klaudiusza II (M. Aurelius Claudius, 268–270) emitowanych po pokonaniu barbarzyńców nad jeziorem Benacus³⁵. Mogły również symbolizo-

³³ Hamberg 1945, s. 15–43, zwł. s. 41–42.

³⁴ Por. w tym kontekście uwagi różnych autorów formułowane np. w opracowaniach Caccamo Caltabiano, Castrizio, Puglisi 2004; Travaini 2009; Pera 2012. W kwestii relacji napis–obraz na numizmatach np. Toynebee 1956, s. 205–226; Kiersnowski 1998, s. 131–135; Madejski 2011, s. 318–319; por. Suchodolski 2006, s. 31–32.

³⁵ Hollard 1998, s. 83–87; por. Huvelin 1982, s. 263–269.

wać pewną ideę zwycięskiego lub niezwyciężonego cesarza, wcieloną w niego cnotę — sztukę zwyciężania, powodzenie, dar odnoszenia sukcesów i to bynajmniej nie wyłącznie powodzenia osadzonego w sferze militarnej³⁶. Natomiast Merkury na monetach Postumusa (M. Cassianus Latin(i)us Postumus, 260–269) mógł odnosić się do historycznych prób porozumienia między tym władcą a Gallienem³⁷, chociaż w innych przypadkach nadanie wizerunkom cesarskim stylistyki charakterystycznej dla Merkurego sugeruje li tylko zbliżenie władcy rzymskiego do sfery bogów (*deo simillimus*)³⁸. Z kolei postać Herkulesa mogła wyrażać religijno-polityczne predylekcje władcy galijskiego³⁹, a maczuga Herkulesa sugerować zamysły wojenne Galliena⁴⁰.

Można tu również wskazać często odnajdywaną w mennictwie rzymskim manierę informowania o danym zdarzeniu w napisach monetarnych hasłem dosyć ogólnikowym czy słabo zindywidualizowanym, takim, które włącza owo zdarzenie w szerszy krąg skojarzeń o wspólnym ideologicznym mianowniku. Jej ugruntowywanie się czy rozwój wiodły do tego, że częściej brzmiał np. temat *victoria Augusti* niż *victoria Germanica III*, a *pax Augusti* częściej niż *pax fundata cum Persis*. Współistniała ona z praktyką ilustrowania różnych tematów poprzez wprowadzenie do ikonografii postaci bóstw lub personifikacji różnych abstraktów. Obecna od początków mennictwa rzymskiego, a mocno zauważalna właśnie w III wieku, powoduje ona, że rewersy — skomponowane tak poprzez użycie pojedynczego elementu, czy bardziej skomplikowane sceny w taki sposób wzbogacone — niekiedy przenoszą sens wyobrażenia do sfery niematerialnej, paradoksalnie przy tym uprzedmiotowiając to, co swymi postaciami symbolizowały owe bóstwa i abstrakty („hipostaza”) albo nadają im wymiar alegorycznej parafrazy. Dzieje się tak nawet wtedy, gdy odzwierciedlają one pewne działania i czyny mieszczące się w kategorii zdarzeń możliwych czy nawet zaistniałych. Ilustruje to przykładowo scena złożona z jadących konno władców poprzedzanych przez kroczącą boginię Wiktorię — jak na numizmatach wielu panujących w III wieku — odnosząca się do *adventus*, o czym informowano napisem⁴¹. Jednakże ograniczenie się w ikonografii do takich elementów, jakie składają się na

³⁶ Smadja 1986, s. 503–520.

³⁷ Carson 1957, s. 259–271; Volkmann 1963, s. 137–141.

³⁸ Bastien, Arnold-Biucchi 1983, s. 73–87; de Ranieri 1996, s. 422–441.

³⁹ Bastien 1958, s. 59–78.

⁴⁰ Christol 2010, s. 25–29.

⁴¹ Np. z lat rządów Filipa Araba: Gnecci 1, s. 49, Fil. I e Otacilia, nr 1; Gnecci 2, s. 99, Fil. I e Fil. II, nr 2; Gnecci 3, s. 47, Fil. I e Fil. II, nr 8; Treboniana Galla i Woluzjana: Gnecci 2, s. 102, Treb. Gall., nr 1; s. 103, Treb. Gall. e Vol., nr 2; s. 104, Vol., nr 1; Gnecci 3, s. 50, Treb. Gall. e Vol., nr 8; RIC 4/3, Treb. Gall., nr 15; RIC 4/3, Treb. Gall. and Vol., nr 128; Waleriana i Galliena: Gnecci 1, Gall. e Sal., s. 55, nr 1; Gnecci 2, s. 105, Val. I. e Gall., nr 2–3; s. 106–107, Gall., nr 4–6; s. 111, Gall. e Sal., nr 2; Gnecci 3, s. 52, Val. I. e Gall., nr 5; s. 54, Gall., nr 56; s. 59, Gall. e Salonina, nr 5; RIC 5/1, Val. I. and Gall., nr 4; RIC 5/1, Gall. JR, nr 260; RIC 5/1, Gall. and Sal., nr 1; Klaudiusza II: Gnecci 2, s. 112, Cl. Got., nr 1; Tacyta: Gnecci 2, s. 114, Tac., nr 3–4; Gnecci 3, s. 93, Tac., nr 20; Probusa: Gnecci 2, s. 116, Pr., nr 6, 7, 9; Pink 1955,

„scenę historyczną / charakterystyczną”, tworząc w rezultacie „*opis realistyczny*”, bynajmniej nie musiało pozostawać w bezpośrednim związku ze znanym nam wydarzeniem, a mogło przynależeć do kategorii tych wyobrażeń, którymi oddano w mennictwie bardziej ogólną ideę. Przykładowo w mennicy w Antiochii podjęto temat *adventus*, ilustrując go przedstawieniami przybywających konno władców, także tych z nich, którzy na Wschodzie w istocie nie przebywali i Antiochii nie odwiedzili⁴². Była to więc wyłącznie symboliczna — oczywiście istotna w kontekście szerszej wyzyskiwanej przez cesarzy rzymskich praktyki przybliżania ich wizerunku i osoby mieszkańcom Imperium Romanum⁴³ — oderwana od realnego *adventus*, prezentacja rządzących.

Oczywista jest też uwaga, że nagromadzenie w wyobrazeniu elementów, rozbudowujących ukazywaną scenę o kolejne składniki, bynajmniej nie musiało czynić jej czytelniejszą. Owe komponenty mogły — każdy z osobna i w korelacji z innymi — nieść różne znaczenia, te zaś, nakładając się na siebie, mnożyły prawdopodobne odniesienia semantyczne.

To tylko wstępnie nakreślone problemy dotyczące interpretacji materiału numizmatycznego i płynących z nich ograniczeń w naszym docieraniu do świata starożytnych Rzymian. Sprawiają one, że chociaż w wielu pracach w odniesieniu generalnie do starożytności rzymskiej słusznie podkreśla się wartość źródeł numizmatycznych w ich funkcji dokumentującej pewne zdarzenia historyczne i rejestrującej obecność na scenie politycznej pewnych postaci, to jednak wielokrotnie jakość skojarzeń płynących z treści numizmatów, nie podpartych wiedzą z innych źródeł, daje możliwość konstruowania alternatywnych i tylko hipotetycznych rozwiązań.

* * *

Na medalionie Numeriana typu TRIVNFV(s) QVADOR(um) pokazano dwie postacie w uroczystych strojach jadące w kwadrydze, poprzedzanej przez Wiktora⁴⁴, siedzący pod *tropaeum* jeńcy są niesieni na *ferculum*; w odcinku jeszcze inni dwaj jeńcy siedzą plecami do siebie, obok elementów uzbrojenia. Składniki tej rozbudowanej ikonografii, czyli postacie ludzkie, personifikacje abstrakcji oraz *res*, ich wzajemna konfiguracja — układają się w scenę symbolizującą tryumf. Namnożono tu elementy ukazujące zwycięskiego imperatora oraz wskazujące powód i przedmiot jego tryumfu, pokonanych wrogów — tych sylwetki zdublowano i pozostają oni zarówno częścią pokazanej akcji „działającej się” w głównym

nr 4; RIC 5/2, Pr., nr 261; Karusa i jego synów: Gnecci 2, s. 123, Car., Carin. e Num., nr 1; Pink 1958, nr 3.

⁴² RIC 4/3, Her. Etr., nr 156; RIC 4/3, Host., nr 193; RIC 4/3, Treb. Gall., nr 79; RIC 4/3, Vol., nr 214, 224.

⁴³ Por. np. Hdn., 5.5.6; 8.6.2; IGRR 03.481 = ILS 8870; Lehnen 1997, s. 307–309; Dey 2015, s. 57–64.

⁴⁴ Rzadkość takiego jej umiejscowienia zauważa Hölscher 1967, s. 91.

polu rewersowym, jak i w odcinku są swoistym symbolem klęski z jednej, a zwycięstwa z drugiej strony. W sposób szczególny wyróżnia się postać bogini Zwycięstwa. To przede wszystkim ona odrealnia wyobrażoną scenę, złożoną — poza nią, która jest rodem ze świata metafory — z przedstawień składników realnych pochodów tryumfalnych⁴⁵. W nawiązaniu do ikonografii tego medalionu Pierre Dufraigne zauważył: „Il s’agit d’un triomphe bien caracterisé, avec ses principaux éléments”⁴⁶. Elementy te są, dodajmy, uszeregowane według prawideł „sztuki” medalierskiej. Ikonografia rewersu medalionu stała się kolażem elementów rzeczywistych ceremonii tryumfalnej i elementów „fantastycznych”. Owa scena, sama w sobie tak wyrazista, otrzymała ponadto objaśniającą ją legendę: *triumfus Quadorum*.

Znane są medaliony z Rzymu (167) Lucjusza Werusa (L. Aurelius Verus, 161–169), typu TR P VII IMP IIII COS III z podobną ikonografią rewersową nawiązującą do tryumfu ze 166 roku. Dwaj władcy jadą w *currus*, poprzedza go zbrojna postać (Virtus?, Roma?, wojskowy?), na drugim planie pokazano jeńca i nosicieli *ferculum*, na którym kolejni jeńcy siedzą pod trofeum (ryc. 4)⁴⁷. Lekko odmieniony układ ikonograficzny można odnaleźć w latach 180–182, czyli z okresu panowania Kommodusa (L. Aurelius Commodus Antoninus, 177–192), na monetach z Assos w Troadzie (Rv.: [...] ACCIΩN)⁴⁸ i Mytilene na Lesbos (Rv.: ΕΠΙ ΤΡΑ ΓΕΛΛΟΥΣ Κ ΜΕΝΕΚΡΑΤΟΥ ΜΥΤΙΑΗΝΑΙΩΝ⁴⁹, ΕΠΙ ΣΤΡ ΑΠΕΛΛΟΥΣ Β ΜΕΝΕΜΑΧΟΥ ΜΥΤΙΑΗΝΑΙΩΝ)⁵⁰, a także na datowanych na okres 198–217, czyli przypadających na rządy Karakalli (M. Aurelius Antoninus, 197–217) monetach z Mytilene (Rv.: ΕΠΙ ΤΡΑΠΙΟ ΙΟΒΑΙΟΒ ΛΕΟΝΤΕΩΣ ΜΥΤΙΑΗΝΑΙΩΝ)⁵¹. Również tu kwadrygę z jadącą w niej jedną postacią, poprzedzaną przez postać kroczącą na przedzie, dopełnia na dalszym tle motyw tropaionu i jeńców.

⁴⁵ Por. Ehlers 1939, szp. 502–511; Kowalska 1986, s. 38–43; Bastien 2007, s. 258–265; Östenberg 2009, *passim*.

⁴⁶ Dufraigne 1994, s. 66, przypis 174.

⁴⁷ Gnechi 2, s. 47, L. Vero, nr 17–19, pl. 73, 2, 74, 4; MIR 18, nr 1033; por. Toynbee 1986, s. 84; Börner 2012, s. 224. Tryumf 166 r.: Eutr., 8.10; HA MA 12.7–9; HA V 7.9; 8.5 i 7.

⁴⁸ Kraft 1972, s. 187, pl. 88, 14c; Heuchert 2005, s. 43–44, pl. 3.2, 19.

⁴⁹ Kraft 1972, s. 187, pl. 88, 14b; Harl 1987, s. 45, pl. 17, 6; Heuchert 2005, s. 43–44, pl. 3.2, 18.

⁵⁰ MacDonald 2, s. 318, nr 16; <http://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2932> (26.09.2014).

⁵¹ BMCG Mytilene, s. 209, nr 212, pl. xli 9; <http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=57692> (26.09.2014); <http://www.acsearch.info/search.html?id=677801> (26.09.2014); <http://www.acsearch.info/search.html?id=145975> (26.09.2014).

Ryc. 4. Lucjusz Werus (161–169), Æ Med, Rzym, 167, Gneccchi 2, pl. 74, 4.
 Av.: L VERVS AVG ARM PARTH MAX, popiersie cesarza;
 Rv.: TR P VII IMP IIII COS III, dwie postacie jadące w kwadrydze,
 z przodu zbrojna postać, w tle jeńcy pod trofeum niesieni na *ferculum*

Obrazy takie niekiedy czyniły aluzję do tryumfu świętowanego przez cesarzy, ale niekiedy jedynie mieściły się w stylistyce tryumfalnej. Taką rozpiętość opinii dostrzega się we współczesnych ich interpretacjach. Dotyczy ona zwłaszcza przykładów czerpanych z brązów prowincjonalnych, czyli w tym przypadku tych, których nie objaśniają napisy kierujące naszą uwagę w stronę tryumfu, a które w dodatku powstały w miejscach, gdzie mogły docierać jedynie echa ceremonii obchodzonych w stolicy. Wskazane wyżej konkretne rozwiązania ikonograficzne, które tak celnie, zda się, korespondują z istotą rzeczywistej procesji tryumfalnej, mogą być zatem refleksem lokalnym świętowania tryumfu w Rzymie (180), jak w kwestii prowincjonalnych emisji z czasów Kommodusa przyjmuje Volker Heuchert⁵². Więcej wątpliwości budzą treści rewersów brązów z czasów Karakalli. W nich Kenneth W. Harl widzi wyraz idei cesarza tryumfującego lub obraz władcy odbywającego tryumf⁵³, jednak inni dostrzegają scenę *adventus* cesarskiego do miasta⁵⁴. Nasuwa się tu więc wniosek, że wyobrażenia złożone z elementów zawierających czytelne aluzje nawiązujące do tryumfu jako takiego bynajmniej nie są jednoznaczne. Mogły być nie tylko świadectwem konkretnego zdarzenia: tryumfu, ale też efektem „ubierania” władców rzymskich w przymioty wojownika (jeńcy) i zwycięzcy („tryumfator” w kwadrydze). Pozostawały rezultatem recepcji i rozpowszechnienia idei tryumfalnej, procesów, które trwały od początku Cesarstwa, nasilając się od połowy II wieku, i, *mutatis mutandis*, skutkowały obecnością licznych obrazów tryumfalnych również w mennictwie prowincjonalnym⁵⁵.

⁵² Heuchert 2005, s. 43–44. Tryumf 180 r.: HA C 3.5–6; CIL XIV 2922 = ILS 1420.

⁵³ Harl 1987, s. 45, 246 (tytuł pl. 17). W sprawie tryumfu — HA S 16.7 — Balbuza 2005, s. 130–132.

⁵⁴ W opisie — www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=57692 (26.09.2014).

⁵⁵ Np. z czasów Kommodusa z Silandos w Lydii: SNG Aulock, nr 8265; Kraft 1972, pl. 87, 9; Harl 1987, przypis 65, s. 160 (tu: Philadelphia, Lydia); z czasów Sewerów z Maionii w Lydii: SNG Aulock, nr 3020; Kraft 1972, s. 181, pl. 82, 43; Harl 1987, s. 45 i pl. 17, 7;

W III stuleciu potencjalna niejednoznaczność wyobrażeń z grupy lansującej tematykę tryumfalną i zwycięską zyskała na sile, co uwidoczniło się na rewersach medalionów, ale przede wszystkim monet. Wiązało się to, moim zdaniem, z kilkoma uwarunkowaniami. Mianowicie temat *triumphus* wprost wyrażony w napisie był generalnie wykorzystywany rzadko w mennictwie rzymskim. Tu, w okresie poprzedzającym rządy Numeriana — poza republikańskimi denarami (45 r. przed Chr.), na które triumwir monetarny L. Papius Celsus wprowadził hasło TRIVMPHVS, zilustrowane głową spersonifikowanego Tryumfu⁵⁶ — można wymienić zaledwie kilka przypadków rozsianych na przestrzeni 200 lat w mennictwie regularnym i na okazjonalnych medalionach, od lat 70. I wieku (IMP CAESAR VESPASIANVS AVG TR P / TRIVMP AVG⁵⁷), przez drugą dekadę II wieku (DIVO TRAIANO PARTH AVG PATRI / TRIVMPHVS PARTHICVS⁵⁸), po lata 70. III wieku (IOVI CONSERVATORI PROBI AVG / VIRTVS AVG TRIVMFVM GOTTHICVM⁵⁹). Pomysły ikonograficzne na nich zastosowane — sylwetka tryumfatora w *currus triumphalis*, którego wieńczy bogini Zwycięstwa, niekiedy zaś poprzedza grupa złożona z trębacza, żołnierza i jeńca, albo postać wojownika wieńczonego przez Wiktorię, zmierzającego konno ku *tropaeum* i jeńcom — wykorzystywano również w sporym zakresie na numizmatach innych typów⁶⁰. Z tym wiąże się silnie zaznaczający się w ideologii władzy imperialnej od początku Cesarstwa, może odziedziczony po Republice, pierwiastek zwycięstwa. Wpływał on między innymi na to, że w różnych „mediach” stylizowano cesarza rzymskiego jako wojownika i zwycięzcę. W mennictwie ta militarna odsłona wizerunku władcy wprowadzana była również na numizmaty z różnych grup tematycznych, począwszy od *aeternitas*, przez *felicitas*, *securitas* i inne, tu niewymienione tematy, po *victoria* i *virtus*.

z Amorion we Frygii: SNG Aulock, nr 3414; z Synnady we Frygii z czasów Gordiana III: SNG Aulock, nr 3990; Harl 1987, pl. 17, 8; Trajana Decjusza: SNG Aulock, nr 3993; Kraft 1972, pl. 52, 20. Por. Harl 1987, s. 39–49, 53–54; Lindner 1994, s. 91–92; Heuchert 2005, s. 54–55. Także Krzyżanowska 1970, s. 113.

⁵⁶ RRC, nr 472/2.

⁵⁷ Au: RIC 2/1², Vesp., nr 1127.

⁵⁸ Au: RIC 2, Hadr., nr 26.

⁵⁹ AeMed.: Delbrueck 1940, s. 172–173, 238, pl. 9, 28; Čerškov 1969, s. 122, 139, il. 21–22; Pegan 1980, s. 47–48, il. 1–2; Bastien 1993, s. 567; Bastien 1994, pl. 121, 1; Estiot, Gysen 2004, s. 82–84, il. 21–22; Estiot 2006, s. 220, pl. 8, 36; Kluczek 2014, s. 159–172.

⁶⁰ Przegląd wyobrażeń monetarnych podejmujących temat tryumfu: Salamone, Caccamo Caltabiano 2007, s. 168; por. Brilliant 1963, zvl. s. 177–188; Demougeot 1984, s. 126–128; Weisser 2005, s. 165–180; Bastien 2007, s. 416–420. Warto zauważyć, że to w mennictwie Późnego Cesarstwa częściej wprost podejmowano temat *triumphus*, a także *triumphator*, zob. Gnechi 1, s. 18, Cost.Magno, nr 35; s. 27, Costante I, nr 11; s. 63, Costante I, nr 21, 22; s. 67–68, Costante II, nr 46–53; Alföldi 1963, s. 116 i nr 203; RIC 7, s. 208, nr 469; s. 578, nr 53; RIC 8, s. 146, nr 121; s. 148–149, nr 144–149; s. 408, nr 61; s. 410, nr 82–92; RIC 9, s. 16, nr 15; s. 18, nr 22; s. 123, nr 32; s. 129, nr 52; s. 146, nr 8; RIC 10, s. 320, nr 1216; s. 325, nr 1260, 1261; s. 328, nr 1292; CNG Triton 6 (14.01.2003), nr 1095; Gorny & Mosch 155 (5.03.2007), nr 360; por. Wienand 2012, s. 487–489.

Ponadto, mimo swoistej niepopularności tryumfów rzeczywistych w III wieku, zwłaszcza wtedy spowijano rządzących w sławę zwycięzców. W sferze realnej rozmaite uroczystości z ich udziałem — np. obejmowanie konsulatów, wejście do miasta — zawierały takie cechy, które zbliżały je do święta zwycięstwa, co w odniesieniu do *adventus* wspomniany już P. Dufraigne akcentuje, używając sformułowania „*adventus triumphal*”⁶¹. *Theatrum* tych różnych zdarzeń stanowił nie tylko Rzym, ale często zachodziły one w miastach prowincjonalnych, co wynikało z obecności w nich władców, czyli względów tak praktycznych, jak koniecznych⁶². Równolegle na poziomie ideologiczno-ikonograficznym wyobrażenia monetarne, które odzwierciedlały i symbolizowały uroczystości z pochodami procesyjnymi, jak *processus consularis*, *pompae circensis* i *funeris*, *adventus*, często przybierają taką aranżację, jaka była stosowana dla zobrazowania *pompa triumphalis*⁶³. Natomiast — ponieważ ówczesni władcy rzadko podczas swego panowania rezydowali w Rzymie, a częściej, walcząc, trwali w prowincjach — emisje, które honorowały ich, wojowników i zwycięzców, obrazem i legendą, spełniały funkcję „monumentów [tryumfalnych] w miniaturze”⁶⁴.

* * *

W takim kierunku może prowadzić odczytywane wprost przesłanie treści rewersu medalionu typu TRIVNFV(s) QVADOR(um), nawet wbrew tak konkretnie brzmiącemu napisowi, który komentuje scenę pokazaną w ikonografii. Byłaby ona numizmatyczną projekcją tryumfu, a nie odzwierciedleniem historycznego zdarzenia. Już niegdyś wypowiedział się w podobny sposób Theodor Bernhardt, uznając: „Also der Triumph ist nicht wirklich gefeiert, sondern nur eine Triumphalmünze geschlagen worden”, czym odjął faktograficznego wymiaru wyobrażeniu medalionu⁶⁵. Oparł swe przekonanie na dwóch przesłankach. Najpierw odniósł się do chronologii zdarzeń: uroczystość musiałaby się odbyć w 284 roku, bowiem Numerian określony jest jako konsul (w legendzie awersowej badacz czytał: COS). Druga jest istotniejsza: powracający ze Wschodu cesarz nie dotarł do stolicy, która oferowała przestrzeń niezbędną do celebrowania tryumfu. W nowszych interpretacjach sensu treści medalionu jak gdyby bezwiednie wiązano umiejscowienie tej ceremonii z proveniencją menniczą świadectwa o tryumfie (D. Gricourt), albo co najwyżej w pobliżu uznanej mennicy i obszaru działań wojennych cesarza szukano centrum godnego wielkiego świętowania (G. Elmer). Abstrahowano natomiast od

⁶¹ Dufraigne 1994, s. 66–67.

⁶² Por. Kluczek 2015, s. 247–265.

⁶³ Por. Picard 1957, s. 428, 440; Hölscher 1967, s. 84–85; Versnel 1970, s. 302–303; Toynbee 1986, s. 84–85; Bastien 1996, s. 25–31.

⁶⁴ Określenie np. Demougeot 1984, s. 128; Cheung 1998, s. 56–58; Hedlund 2008, s. 50, 89–90.

⁶⁵ Bernhardt 1867, s. 247, przypis 3.

sakralnego i ideologicznego związku tryumfu z Rzymem. Wszak to w Mieście nad Tybrem zwycięski wódz procesyjnie zmierzał na Kapitol i tu w świątyni Jowisza Największego Najlepszego dopełniał *votum* i składał ofiary dziękczynne⁶⁶.

Wobec tego, ale również w kontekście sygnalizowanych przemian dotyczących charakteru różnych uroczystości w III wieku, uroczystości organizowane w Sycylii i w ich ramach obchodzony sukces nad Kwadami, były, owszem, świętowaniem zwycięstwa militarnego, ale nie tryumfem w jego „klasycznym” rozumieniu. Ten awans prowincjonalnego miasta znalazł odzwierciedlenie na rewersie medalionu Numeriana. Nie zabrakło bowiem w Sycylii — gdzie przebywał jeden z augustów, Karynus — powodów do świętowania jego własnych zwycięstw nad barbarzyńcami i sukcesów współrządcy odniesionych na Wschodzie. Dodatkową okoliczność stwarzało objęcie konsulatów przez cesarzy. Najbardziej oryginalna numizmatyczna ekspozycja tego świętowania wobec absencji w Sycylii drugiego augusta, Numeriana, na powstałym w jego imieniu medalionie przybrała zgoła symboliczny charakter: oto w kwadrydze jadą obaj cesarze.

Nie można wykluczyć, że zamierzano odprawić tryumf w Rzymie, co niegdyś zakładał Friedrich Kenner⁶⁷. Świętowanie w Sycylii byłoby więc preludium do planowanych w późniejszym czasie uroczystości „centralnych”. Wszak aż do późnej jesieni 284 roku Karynus nie mógł przewidywać innego niż pomyślny powrotu swego brata i współrządcy z wyprawy wschodniej i nie znając nowiny o śmierci Numeriana ani o wyniesieniu Dioklecjana do purpury, może zamierzał w stolicy uroczystość podsumować wiktorie militarne własne i brata⁶⁸. Być może to wtedy Nemesianus wyrażał w swym dziele *Cynegeticon* nadzieję na oglądanie ceremonii tryumfalnej z udziałem młodych cesarzy i kreślił jej obraz słowami: *Iam gaudia uota temporis impatiens sensus spretoque morarum / praesumit uideoque mihi iam cernere fratrum / augustos habitus, Romam clarumque senatum / et fidos ad bella duces et milite multo / agmina quis fortes animat deuotio mentes* (Nemes., *Cyn.* 78–83)⁶⁹. Nie znamy szczegółów marszruty Numeriana. Można tylko założyć, że w marcu 284 roku przeszedł przez Emesę w Syrii (CJ 5.52.2), by potem skierować się na ziemie Azji Mniejszej. Wprawdzie przed końcem 284 roku w Kyzikos wypuszczono monety w jego imieniu, ale nie wiemy, czy cesarz dotarł osobiście do Kyzikos, czy wcześniej zmarł⁷⁰.

⁶⁶ Balbuza 2005, s. 32–35; Benoist 2005, s. 211–228, 245–255; Bastien 2007, s. 316–323; Östenberg 2009, s. 12–13; por. Benoist 2008, s. 54–61; Lange 2012, s. 29–53.

⁶⁷ Kenner 1887, s. 47.

⁶⁸ Warunkiem byłaby obecność Karynusa w Rzymie, jednak jest ona sprawą dyskusyjną. Wprawdzie Synkellos (472.20–22) w stolicy mieścił ekscesy tego cesarza, a Eutropiusz (9.19.1) zarzucił mu hańbienie małżeństw nobiliów, ale wątpliwości wobec wiarygodności tych wzmianek wysuwa F. Paschoud (2001a, s. 399–400). Z kolei przesłanki — numizmatycznej natury — znajdują P. Bastien (2000, s. 11) i D. Gricourt (2000, s. 34–39), datując pobyt (powtórny) Karynusa w Rzymie na jesień 284 roku.

⁶⁹ Datacja dzieła (przed XI 284): Volpilhac 1975, s. 74–75; Jakobi 2014, s. 17.

⁷⁰ RIC 5/2, Num., nr 462; por. Halfmann 1986, s. 242; Potter 2004, s. 279–280; Altmayer 2014, s. 132–141. Chronologia: Chastagnol 1980, s. 79; Bird 1976, s. 123–132. Monety *Divo*

BIBLIOGRAFIA I SKRÓTY

Alföldi M. R.

1963 *Die Constantinische Goldprägung. Untersuchungen zur ihrer Bedeutung für Kaiserpolitik und Hofkunst*, Mainz 1963.

Altmayer K.

2014 *Die Herrschaft des Carus, Carinus und Numerianus als Vorläufer der Tetrarchie*, Stuttgart 2014.

Balbuza K.

2005 *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Poznań 2005.

Bastien J.-L.

2007 *Le triomphe romain et son utilisation politique à Rome aux trois derniers siècles de la République*, Rome 2007.

Bastien P.

1958 *Les travaux d'Hercule dans le monnayage de Postume*, Revue Numismatique 1, Ser. 6, s. 59–78.

1988 *Monnaie et donativa au Bas-Empire*, Paris 1988.

1992, 1993, 1994, *Le buste monétaire des empereurs romains*, vol. 1, 2, 3, Wetteren.

1996 *Remarques sur le processus consularis dans le monnayage romain*, [w:] T. Hackens (ed.), *Numismatic Studies to Vladimir and Elvira Eliza Clain-Stefanelli*, Louvain-la-Neuve 1996, s. 21–31.

2000 *Prefazione*, [w:] D. Gricourt, *Ripostiglio della Venèra*, vol. 4: *Caro — Diocleziano*, Verona, s. 10–11.

Bastien P., Arnold-Biucchi C.

1983 *Busto monetale come Mercurio (Gallieno, Aureliano)*, Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini 85, s. 73–87.

Benoist S.

2005 *Rome, le prince et la Cité. Pouvoir impérial et cérémonies publiques (Ier siècle av. — début du IVe siècle apr. J.-C.)*, Paris 2005.

2008 *Les processions dans la cité: de la mise en scène de l'espace urbain*, [w:] Ph. Fleury, O. Desbordes (réunis par), *Roma illustrata: représentations de la ville*, Caen, s. 49–61.

Bernhardt Th.

1867 *Geschichte Roms von Valerian bis zu Diokletians Tode (253–313 n.Chr.)*, Berlin 1867.

Bird H. W.

1976 *Diocletian and the Deaths of Carus, Numerian and Carinus*, Latomus 35, s. 123–132.

Numeriano / consecratio (RIC 5/2, Num., nr 424) są datowane na ok. XII 284; por. Gricourt 2000, s. 41 i 42–43 (emisja „R-6b”).

Birley A.

1991 *Further Echoes of Ammianus in the Historia Augusta*, [w:] G. Bonamente, N. Duval (ed.), *Historiae Augustae Colloquium Parisinum*, Macerata 1991, s. 53–58.

BMCG = R. S. Poole (ed.), *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, vol. 1–29, London 1873–1927.

Börner S.

2012 *Marc Aurel im Spiegel seiner Münzen und Medaillons. Eine vergleichende Analyse der stadtrömischen Prägungen zwischen 138 und 180 n.Chr.*, Bonn 2012.

Brandt H.

2006 *Facts and Fictions — die Historia Augusta und das 3. Jahrhundert*, [w:] K.-P. Johné, T. Gerhardt, U. Hartmann (Hrsg.), *Deleto paene imperio Romano. Transformationsprozesse des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert und ihre Rezeption in der Neuzeit*, Stuttgart, s. 11–23.

Brilliant R.

1963 *Gesture and Rank in Roman Art. The Use of Gestures to Denote Status in Roman Sculpture and Coinage*, Copenhagen 1963.

Caccamo Caltabiano M.

2007 *Il codice della comunicazione monetale*, [w:] M. Caccamo Caltabiano, *Il significato delle immagini. Codice e immaginario della moneta antica*, Reggio Calabria, s. 19–107.

Caccamo Caltabiano M., Castrizio D., Puglisi M. (a cura di)

2004 *La tradizione iconica come fonte storica: il ruolo della numismatica negli studi di iconografia*, Reggio Calabria 2004.

Carson R. A. G.

1953 *Internuntius Deorum*, [w:] *Congrès international de numismatique. Paris 1953. Actes*, Paris, s. 259–271.

Čerškov E.

1969 *Rimljani na Kosovu i Metohiji*, Beograd 1969.

Chastagnol A.

1980 *Sur la chronologie des années 275–285*, [w:] P. Bastien et alii (éd.), *Mélanges de numismatique, d'archéologie et d'histoire offerts à Jean Lafaurie*, Paris, s. 75–82.

Cheung A.

1998 *The Political Significance of Roman Imperial Coin Types*, *Schweizer Münzblätter (Gazette Numismatique Suisse)* 48, s. 53–61.

Christol M.

1997a *Dieux et princes sous Carus, Carin et Numérien*, *Revue Numismatique* 152, Sér. 6, s. 61–71.

- 1997b *L'empire romain du III siècle, Histoire politique, (de 192, mort de Commode à 323, concile de Nicée)*, Paris 1997.
- 2010 *Gallien et la massue d'Hercule: le départ à la guerre*, Bulletin de la Société Française de Numismatique 65/2, s. 25–29.
- de Ranieri C.
- 1996 „*Commodo-Mercurio*”, *osservazioni sulla politica religiosa commodiana*, La Parolà del Passato 51, s. 422–441.
- Delbrueck R.
- 1940 *Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus*, Berlin 1940.
- Demougeot E.
- 1969 *La formation de l'Europe et les invasions barbares. I: Des origines germaniques à l'avènement de Dioclétien*, Paris.
- 1984 *L'image officielle du barbare dans l'Empire romain d'Auguste à Théodose*, Ktèma 9, s. 126–128.
- Dey H. W.
- 2015 *The Afterlife of the Roman City. Architecture and Ceremony in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, Cambridge 2015.
- Dufraigne P.
- 1994 *Adventus Augusti, Adventus Christi, Recherches sur l'exploitation idéologique et littéraire d'un cérémonial dans l'antiquité tardive*, Paris 1994.
- Ehlers W.
- 1939 *Triumphus*, [w:] G. Wissowa et alii (Hrsg.), *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* VII A 13, Stuttgart, szp. 493–511.
- Elmer G.
- 1935 *Ein Feldzug des Kaisers Carinus gegen die Quaden im Jahre 283 n.Chr. Ein Beitrag zur Geschichte Mährens in der Germanenzeit*, Der Münzensammler 8/86 (2), s. 11–22.
- Estiot S.
- 2006 *Une campagne germanique de l'empereur Probus: l'atelier de Ticinum en 277–278*, [w:] S. Demougin et alii (réd), *H.-G. Pflaum, un historien du XXe siècle*, Genève, s. 207–247.
- Estiot S., Gysen Ph.
- 2004 *Probus Invictus Augustus: bustes inédits ou rares de l'empereur Probus*, Bulletin de la Société Française de Numismatique 59/5, s. 73–84.
- Froehner W.
- 1878 *Les médaillons de l'Empire romain*, Paris 1878.
- Gnecchi = F. Gnecchi, *I medaglioni romani, descritti ed illustrati*, vol. 1–3, Milano 1912.

Gricourt D.

- 1995 *L'adventus de Carin à Ticinum et son mariage avec Magnia Urbica*, *Revue numismatique* 150, Sér. 6, s. 95–112.
 2000 *Ripostiglio della Venèra*, vol. 4: *Caro — Diocleziano*, Verona 2000.

Halfmann H.

- 1986 *Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen in Römischen Reich*, Stuttgart 1986.

Hamberg P. G.

- 1945 *Studies in Roman Imperial Art, with Special Reference to the State Reliefs of the Second Century*, Uppsala–København 1945.

Harl K. W.

- 1987 *Civic Coins and Civic Politics in the Roman East A.D. 180–235*, Berkeley–Los Angeles–London 1987.

Hedlund R.

- 2008 „...achieved nothing worthy of memory”. *Coinage and authority in the Roman empire c. AD 260–295*, Uppsala 2008.

Heuchert V.

- 2005 *The Chronological Development of Roman Provincial Coin Iconography*, [w:] Ch. Howgego, V. Heuchert, A. Burnett (eds.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford–New York, s. 29–56.

Hollard D.

- 1998 *Variété inédite d'un antoninien de Claude II frappé à Rome pour célébrer la victoire du lac de Garde*, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 53/4, s. 83–87.

Hölscher T.

- 1967 *Victoria Romana. Archäologische Untersuchungen zur Geschichte und Wesensart der römischen Siegesgöttin von den Anfängen bis zum Ende des 3. Jhs. n. Chr.*, Mainz.
 1994 *Monumenti statali e pubblico*, Roma 1994.

Huvelin H.

- 1982 *La victoire du Lac de Garde de Claude II*, *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche* 11, s. 263–269.

Jakobi R.

- 2014 *Einleitung*, [w:] Nemesianus, *Cynegetica*, Edition und Kommentar von R. Jakobi, Berlin–Boston, s. 1–33.

Johne K.-P.

- 2008 *Die Historia Augusta*, [w:] K.-P. Johne, U. Hartmann, Th. Gerhardt (Hrsg.) *Die Zeit der Soldaten-Kaiser. Krise und Transformation der Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*, Berlin, s. 45–51.

Kenner F.

1887 *Römische Medaillons*, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses 5, s. 12–57.

Kienast D.

1990 *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1990.

Kiersnowski R.

1998 *Legenda a wyobrażenie na monetach*, [w:] P. Dymmel, B. Trelińska (red.), *Kultura piśmiennicza średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze*, Lublin, s. 131–140.

Klose J.

1934 *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, Breslau 1934.

Kluczek A. A.

2014 *Quelques remarques sur l'iconographie des médaillons de Probus du type virtus Augusti triumfium Gothicum*, [w:] W. Kaczanowicz (red.), *The Ancient Rome. Politics and Money. T. 5: Asia Minor in Roman Times*, Katowice, s. 159–172.

2015 „Medaliony tryumfalne” cesarzy rzymskich (druga połowa III wieku), [w:] H. Kowalski, P. Madejski (red.), *Armia, systemy obronne i ideologiczno-religijne aspekty wojny w imperium rzymskim*, Lublin, s. 247–265.

Kowalska E.

1986 *Triumpf — instytucja sakralna i polityczna w Rzymie republikańskim*, Meander 41, s. 33–48, 70–83.

Kraft K.

1972 *Das System der kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien. Materialien und Entwürfe*, Berlin 1972.

Kreucher G.

2008 *Probus und Carus*, [w:] K.-P. Johne, U. Hartmann, Th. Gerhardt (Hrsg.) *Die Zeit der Soldaten-Kaiser. Krise und Transformation der Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284)*, Berlin, s. 417–423.

Krzyżanowska A.

1970 *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Warszawa 1970.

Lange C.H.

2012 *Constantine's Civil War Triumph of AD 312 and the Adaptability of Triumphal Tradition*, *Analecta Romana Instituti Danici* 37, s. 29–53.

Lehnen J.

1997 *Adventus Principis. Untersuchungen zu Sinngehalt und Zeremoniell der Kaiserankunft in den Städten des Imperium Romanum*, Frankfurt a.M.–Berlin–Bern 1997.

Lindner R.

1994 *Mythos und Identität: Studien zur Selbstdarstellung kleinasiatischer Städte*, Stuttgart 1994.

MacDonald = G. MacDonald, *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection, University of Glasgow*, vol. 1–3, Glasgow 1899, 1901, 1905.

Madejski P.

2011 *Świadectwa numizmatyczne w badaniach nad charyzmatycznym aspektem władzy cesarzy rzymskich*, [w:] L. Mrozewicz, K. Balbuza (red.), *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, Poznań 2011, s. 313–323.

Meloni P.

1948 *Il regno di Caro, Numeriano e Carino*, Cagliari 1948.

Mikocki T.

1997 *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej*, Wrocław 1997.

MIR 18 = W. Szaivert, *Die Münzprägung der Kaiser Marcus Aurelius, Lucius Verus und Commodus (161–192)*, *Moneta Imperii Romani* 18, Wien 1986.

Östenberg I.

2009 *Staging the World. Spoils, Captives, and Representations in the Roman Triumphal Procession*, Oxford 2009.

Paschoud F.

2001a *Commentaire de la Vita Cari, Carini et Numeriani*, [w:] *Histoire Auguste*, t. 5/2: *Vies de Probus, Firmus, Saturnin, Proculus et Bonose, Carus, Numérien et Carin*, Texte ét., trad. et comm. par F. Paschoud, Paris, s. 323–412.

2001b *Commentaire de la Vita Probi*, [w:] *Histoire Auguste*, t. 5/2: *Vies de Probus, Firmus, Saturnin, Proculus et Bonose, Carus, Numérien et Carin*, Texte ét., trad. et comm. par F. Paschoud, Paris, s. 43–168.

Pegan E.

1980 *Ein Bronzemedaille des Probus auf den Triumph über die Coten im Jahr 278 in Pannonien*, *Numizmatičar* 3, s. 47–56.

Pera R. (a cura di)

2012 *Il significato delle immagini. Numismatica, Arte, Filologia, Storia*, Roma 2012.

Picard G. Ch.

1957 *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la Religion et de l'Art triomphal de Rome*, Paris 1957.

Piech Z.

2005 *Jakiej ikonografii potrzebują historycy?*, [w:] M. Fabiański (red.), *Dzieło sztuki: źródło ikonograficzne, czy coś więcej?*, Warszawa, s. 19–36.

Pink K.

1954–57 *Die Münzstätte Siscia unter Carus und seiner Söhnen*, Vjesnik za Arheologiju Historiju Dalmatinsku 59, s. 88–94.

1955 *Die Medaillonprägung unter Kaiser Probus*, Numismatische Zeitschrift 76, s. 16–25.

1958 *Die Medaillonprägung unter Carus und seinen Söhnen*, [w:] H. Ingholt (ed.), *Centennial Publication of the American Numismatic Society*, New York, s. 553–562.

1963 *Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit. VI, 2: Carus und Söhne*, Numismatische Zeitschrift 80, s. 5–57.

Pitts L. F.

1989 *Relations between Rome and the German „kings” on the Middle Danube in the first to fourth centuries A.D.*, *Journal of Roman Studies* 79, s. 45–58.

Potter D. S.

2004 *The Roman Empire at Bay 180–395*, London–New York 2004.

Pridik E.

1903 *Ein unedirtes Goldmedaillon des Kaisers Numerian*, [w:] *Festschrift zu Otto Hirschfelds sechzigsten Geburtstage*, Berlin, s. 299–302.

RIC = H. Mattingly et alii, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 1–10, London 1923–1994.

RIC 2/1² = I.A. Carradice, T.V. Buttrey, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 2/1: *From AD 69–96 Vespasian to Domitian*, London 2007.

RRC = M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, T. 1–2, Cambridge 1974.

Salamone G., Caccamo Caltabiano M.

2007 *Gli indici „tematici”*, [w:] M. Caccamo Caltabiano, *Il significato delle immagini. Codice e immaginario della moneta antica*, Reggio Calabria, s. 129–174.

Smadja E.

1986 *La victoire et la religion impériale dans les cités d’Afrique du Nord sous l’Empire romain*, [w:] *Les grandes figures religieuses. Lire les polythéismes. 1: Fonctionnement pratique et symbolique dans l’antiquité*, Besançon — Paris, s. 503–520.

SNG Aulock = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland: Sammlung von Aulock*, bearb. G. Kleiner et alii, Berlin 1957–1968.

Speidel M. P.

2000 *Commodus and the king of the Quadi*, *Germania* 78/1, s. 193–197.

Suchodolski S.

2006 *Relacje między legendą a wyobrażeniem na monetach Europy Środkowej w X i XI w.*, [w:] M. Gącarzewicz (red.), *Stempel monet: obraz a słowo*, Nowa Sól, s. 31–42.

Toynbee J. M. C.

1956 *Picture-language in Roman Art and Coinage*, [w:] R.A.G. Carson, C.H.V. Sutherland (eds.), *Essays in Roman Coinage presented to Harold Mattingly*, Oxford, s. 205–226.

1986 *Roman Medallions. An Introduction to the Reprint Edition* by W.E. Metcalf, New York 1986.

Travaini L. (a cura di)

2009 *Valori e disvalori simbolici delle monete. I Trenta denari di Giuda*, Roma 2009.

Versnel H. S.

1970 *Triumphus. An inquiry into the origin, development and meaning of the Roman triumph*, Leiden 1970.

Volkman H.

1963 *Internuntius Deorum. Eine Münzlegende und ihre Deutung*, *Gymnasium* 70, s. 137–141.

Volpilhac P.

1975 *Les Cynégétiques. Notice*, [w:] Némésien, *Oeuvres*, Texte ét. et trad. par P. Volpilhac, Paris, s. 73–94.

Weisser B.

2005 *Szenen des Triumphes auf republikanischen Münzen*, [w:] *Minda Numismatica, Festschrift der Münzfreunde Minden und Umgebung e.V.*, Minden, s. 165–180.

Wienand J.

2012 *Der Kaiser als Sieger. Metamorphosen triumphaler Herrschaft unter Constantin I*, Berlin 2012.

A NUMISMATIC TRACE OF AN EVENT AND A REFLECTION OF AN IDEA.
 REMARKS ON THE EXAMPLE OF ROMAN COINAGE
 IN THE SECOND HALF OF THE THIRD CENTURY AD

(Summary)

Medallions and coins struck by the Roman emperors Numerian and Carinus in the Siscia mint (283) are a supplement to the scarce ancient records about the events that took place during the reign of the last dynasty in power at the time of the third century crisis. Nevertheless, the discussion on a TRIVNFV QVADOR type medallion shows how difficult it is to use the analysis of its iconography and the inscription on the reverse to get to the essence of the historical facts referred to on the artefact. The discussed example serves to illustrate how complex the issue of the Roman rulers' triumph in the second half of the third century really is. It also reveals certain unclear points and indicates political and ideological changes that took place at the time.

Adres autora / The author's address:

Agata A. Kluczek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

agata.kluczek@us.edu.pl